

Examining the Jurisdiction of Iranian Courts in Dealing with the Crash of a Ukrainian Plane

بررسی صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به سانحه هواپیمای اوکراینی

Maryam Kamaei

PhD Student in Criminal Law and Criminology, Lecturer at Khuzestan University of Applied Sciences, Ahvaz, Iran (Corresponding Author)

مریم کمائی

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، مدرس دانشگاه علمی کاربردی واحد فرماندهی انتظامی استان خوزستان، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)

maryamkamaei2019@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-0483-4566>

Ali Bykzade

PhD in Criminal Law and Criminology, Director of Law Department, Ahvaz University Jihad Applied Science Center, Ahvaz, Iran

علی بیگ زاده

دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، مدیر گروه حقوق مرکز علمی کاربردی جهاد دانشگاهی اهواز، اهواز، ایران

e. bani. 1394@gmail.com

Sadegh Fetili

PhD student in Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Semnan Branch, Semnan, Iran

صادق فتیلی

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، مدرس دانشگاه علمی و کاربردی اهواز، اهواز، ایران

sadgh. fatele56@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7094-550x>

Abstract

Air accidents are one of the rare occurrences, but for some reason they are more important than other conventional means of transportation, and therefore countries are sensitive to these accidents, and its domestic and international aspects are prominent. In the domestic law of most countries and international law, there are jurisdictional courts for events similar to the crash of a Ukrainian plane involving several international factors. The main and first principle is territorial jurisdiction. In this article, we intend to investigate the crash of a Ukrainian plane in Iran with flight number 752, which was a passenger flight belonging to the Ukrainian International Airlines from Tehran to Kiev, which was targeted and shot down by the air defense of the Islamic Revolutionary Guard Corps. Are courts other than Iranian courts legally competent to hear these cases, or is it incorrect to raise issues such as whether Canadian or Ukrainian courts can hear victims' claims? Note that the scope of this article is only the realization of the rights of survivors and victims and does not address other possible claims. This article has been written analytically and descriptively in order to be accepted by the scientific community.

Keywords: Principle of Personal Jurisdiction, International Law, Damage to Survivors, Ukrainian Aviation Accident.

چکیده

سوانح هوایی یکی از اتفاقاتی است که معمولاً به ندرت اتفاق می‌افتد اما به دلایلی اهمیت آن از سایر وسایل نقلیه متعارف بیشتر است و لذا کشورها نسبت به این سوانح حساس می‌باشند و جنبه داخلی و بین‌المللی آن برجسته است. در حقوق داخلی اکثر کشورها و حقوق بین‌المللی برای اتفاقات مشابه سقوط هواپیمای اوکراینی که چند عامل بین‌المللی در آن دخیل است، عوامل صلاحیتی برای دادگاه‌ها وجود دارد. اصلی‌ترین و اولین اصل، «صلاحیت سرزمینی» است. در این مقاله بر آن هستیم که بررسی شود در سانحه هواپیمای اوکراینی در ایران با پرواز شماره ۷۵۲ که یک پرواز مسافربری متعلق به شرکت هواپیمایی بین‌المللی اوکراین از مبدأ تهران به مقصد کی‌یف بود و هدف شلیک پدافند هوایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی قرار گرفته و ساقط شد، آیا از نظر حقوقی، دادگاه‌هایی غیر از دادگاه‌های ایران صلاحیت رسیدگی به این دعاوی را دارند یا این که طرح موضوعاتی مثل این که دادگاه‌های کانادا یا اوکراین می‌توانند به موضوع خسارت جانی‌بخسته گان رسیدگی کنند، صحیح نیست. با این تذکر که محدوده این نوشتار تنها احقاق حق بازماندگان و جانی‌بخسته گان است و به سایر دعاوی متصور نمی‌پردازد. این مقاله به روش تحلیلی و توصیفی به رشته تحریر در آمده است، باشد تا مورد قبول جامعه علمی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: اصل صلاحیت شخصی، قوانین بین‌المللی، خسارت بازماندگان، سانحه هواپیمای اوکراینی.

Received: 2022/04/20 - Review: 2022/05/24 - Accepted: 2022/07/21

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۴/۲۰ - پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۲۴ - پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۲۱

ارجاع:
کمانی، مریم؛ بیک زاده، علی؛ فتیلی، صادق؛ (۱۴۰۱)، بررسی صلاحیت دادگاه‌های ایران در رسیدگی به سانحه هوایمایی اوکراینی، تمدن حقوقی، شماره ۱۱.
Copyrights: Copyright for this article is retained by the author (s) , with publication rights granted to Legal Civilization. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0) , which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.
 CC BY-NC-SA

مقدمه

پرواز شماره ۷۵۲ هوایمایی بین‌المللی اوکراین یک پرواز مسافربری متعلق به هوایمایی بین‌المللی اوکراین از مبدأ تهران به مقصد کی‌یف اوکراین بود که هدف شلیک پدافند هوایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی قرار گرفته و ساقط شد. این هوایمیا در هجدهم دی ۱۳۹۸ (هشتم ژانویه ۲۰۲۰) ساعت ۶: ۱۹ صبح، اندکی پس از برخاستن از فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) هدف دو موشک قرار گرفت که به فاصله بیست و چهار ثانیه از سامانه موشکی تور پدافند هوایی سپاه پاسداران شلیک شدند و کمی بعد این هوایمیا در نزدیکی شاهدشهر استان تهران سقوط کرد. همه یکصد و هفتادوشش سرنشین این پرواز جان باختند. در خبرها می‌بینیم که از احتمال تصمیم دولت کانادا یا اوکراین برای رسیدگی به دعوی بازماندگان این حادثه صحبت می‌شود و گاه شاهد هستیم که برخی دفاتر و کالتی خارجی برای جلب وکالت این افراد جهت طرح شکایت در محاکم آن کشورها (خصوصاً کانادا) اعلام آمادگی می‌کنند.

مشخصه حقوق بین‌الملل عمومی سه دسته هستند: دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی دولتی و بعضی از اشخاص حقیقی. عضو اصلی جامعه بین‌الملل، دولت‌ها می‌باشند که واجد صلاحیت دارا شدن حق و تکلیف هستند و اصل سوم منشور سازمان ملل متحد بر این موضوع تأکید دارد. بر اساس ماده یک کنوانسیون ۱۹۳۳ مونتو ویدو، از نظر حقوق بین‌الملل یک کشور از اجزای زیر تشکیل می‌شود: جمعیت دائمی و همیشگی؛ سرزمین معین؛ قدرت، حکومت یا حاکمیت؛ استقلال و اهلیت برای ایجاد رابطه با سایر دولت‌ها. با وجود ارکان مذکور کشور از سوی سایر دولت‌ها به طرق پیش‌بینی شده در حقوق

بین‌الملل مورد شناسایی قرار می‌گیرد و متعاقباً می‌تواند اعمال صلاحیت و حاکمیت نماید. صلاحیت دولت عبارت است از اعمال قدرت حاکمه دولت بر اشخاص و اموال واقع در قلمرو خود از طریق قانون داخلی و طبق موازین حقوق بین‌الملل و یکی از ارکان اصلی حاکمیت دولت اعمال آن در محدوده سرزمین خود است (اصل صلاحیت سرزمینی) و مطابق اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها که برگرفته از پاراگراف هفتم اصل دوم منشور سازمان ملل متحد است. هر دولتی صلاحیت قانونگذاری و اقتدار وضع قوانین را به عنوان اعمال حاکمیت سرزمینی برای اتباع کشور خود و ساکنین کشور خود دارد. ممکن است تبعه کشوری در خارج از سرزمین خود مرتکب جرم شود در این صورت رسیدگی به اتهام با اصل عدم مداخله در امور دیگر کشورها دچار تضاد می‌شود.

برای این که صلاحیت دولت‌ها طبق حقوق بین‌الملل قانونی، مشروع و مورد حمایت قرار گیرند بایستی بر اساس یکی از اصول و مبانی مورد پذیرش حقوق بین‌الملل بوده تا قابل توجه داخلی و بین‌المللی قرار گیرند: اصل صلاحیت سرزمینی (ارضی)؛ اصل صلاحیت شخصی (ملی)؛ اصل صلاحیت امنیتی (حفاظتی یا حمایتی)؛ اصل صلاحیت جهانی.

در حقوق داخلی اکثر کشورها و حقوق بین‌المللی برای اتفاقات مشابه سقوط هوایمای اوکراینی که چند عامل بین‌المللی در آن دخیل است، عوامل صلاحیتی برای دادگاه‌ها وجود دارد. اصلی‌ترین و اولین اصل، «صلاحیت سرزمینی» است. طبق این اصل، وقایع رخ داده در قلمرو یک کشور، تابع صلاحیت دادگاه‌های همان کشور است به همین علت است که مثلاً چنانچه فردی در آمریکا با اسلحه وارد مدرسه‌ای شود و دانش‌آموزان را قتل عام نماید، دولت‌های دیگر از نظر قضائی به موضوع ورود پیدا نمی‌کنند. اما چنانچه دادگاه کشور دارای صلاحیت سرزمینی، به موضوع رسیدگی نکرده یا رسیدگی را طبق قواعد مسلم آئین دادرسی به نحو عادلانه‌ای انجام ندهد، دادگاه‌های برخی کشورها می‌توانند به صورت استثنائی و در صورت وجود یکی از اصول صلاحیتی ذیل، موضوع را مورد رسیدگی قضائی قرار دهند. در این نوشتار بر آن هستیم که بررسی شود که آیا از نظر حقوقی، دادگاه‌هایی غیر از دادگاه‌های ایران صلاحیت رسیدگی به این دعاوی را دارند یا این که طرح موضوعاتی مثل این که دادگاه‌های کانادا یا اوکراین می‌تواند به موضوع خسارت جانباخته گان رسیدگی کنند، صحیح نیست. با این تذکر که محدوده این نوشتار تنها احقاق حق بازماندگان و جانباختگان است و به سایر دعاوی متصور نمی‌پردازد.

۱- تعریف و انواع قلمرو حاکمیت

یکی از مباحث عمده‌ای که نقش مؤثری در تبیین اصل صلاحیت سرزمینی دارد، تعریف «قلمرو حاکمیت و انواع آن» است. قلمرو حاکمیت عبارت از تمام فضای جغرافیایی است که یک دولت قوانین خود از جمله قوانین جزایی که مظهر حاکمیت آن دولت است را اجرا و نقض کنندگان آن را مجازات می‌کند که البته مفهومی وسیع‌تر از مرزهای شناخته شده بین‌المللی یک کشور دارد. به عبارت دیگر، در تعیین قلمرو حاکمیت از یک طرف تعریف جغرافیایی قلمرو و از طرف دیگر ملاحظات سیاسی و... دخالت دارند. با این اوصاف می‌توان گفت که قلمرو یک کشور علاوه بر خاک و فضای بالا و زیر آن شامل آب‌های ساحلی، سرزمین‌های اشغالی، کشتی‌ها و هواپیماها و حتی سفارتخانه‌ها هم می‌شود.

قلمرو حاکمیت، به عنوان ضابطه تشخیص صلاحیت سرزمینی، شامل سه منطقه، زمینی، دریایی و هوایی است که در ماده ۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بیان شده است. قلمرو هوایی صلاحیت مزبور که معیار تشخیص آن قاعدتاً هواپیمای در حال پرواز بر فراز این منطقه است به دلیل شناور بودن این وسیله که ممکن است از فضای چند کشور عبور کند، علاوه بر خود هواپیما که تابع اصل پرچم یعنی تحت حاکمیت کشور صاحب پرچم هواپیما و همچنان در قلمرو حاکمیت این کشور است و تنوع و پیچیدگی سایر مسائل مرتبط با آن، از اهمیت و جایگاه بالایی برخوردار است گاهی در قلمرو هوایی صلاحیت سرزمینی یک کشور جرائمی ارتکاب می‌یابد که ممکن است همه عوامل دخیل در آن؛ داخلی باشند و یا ممکن است عامل یا عنصر خارجی در آن دخیل باشد در حالتی که همه عوامل دخیل در جرم؛ داخلی هستند، در مورد کشور صالح به رسیدگی، اختلافی به وجود نمی‌آید اختلاف زمانی ایجاد می‌شود که یک عنصر خارجی در جرم ارتكابی دخیل باشد اینجا است که بحث صلاحیت کشورها در رسیدگی به جرم ارتكابی مطرح می‌گردد. در واقع در صورتی که کشورهای مختلفی به استناد اصول مختلف بین‌المللی همچون اصل صلاحیت سرزمینی یا شخصی یا جهانی خود را صالح بدانند راه حل حل اختلاف چیست؟

۱-۱- اصل صلاحیت سرزمینی

این اصل مهم‌ترین و قدیمی‌ترین اصل در تعیین صلاحیت کیفری است و به موجب آن صلاحیت دولت برای رسیدگی به جرم با توجه به محل ارتکاب تمام یا بخشی از آن جرم تعیین می‌شود. فوائد پذیرش این اصل این است که با پذیرش این اصل بررسی دلایل، امارات و قرائن موجود در مورد هر جرم با سهولت بیشتری انجام می‌شود، هدف عبرت انگیز بودن کیفر بهتر تأمین می‌شود و اقتدار و حاکمیت دولت نیز

حفظ می‌شود (میرمحمدصادقی، ۲۳، ۱۳۹۳). ماده ۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ این گونه اشعار می‌داشت: «قوانین جزایی درباره کلیه کسانی که در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران مرتکب جرم شوند اعمال می‌گردد؛ مگر آن که به موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد.» ماده ۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «قوانین جزایی ایران درباره کلیه اشخاصی که در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران مرتکب جرم شوند اعمال می‌شود مگر آن که به موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد.» در این ماده، به یکی از اساسی‌ترین اصول اعمال قوانین صلاحیت کیفری یعنی اصل صلاحیت سرزمینی، اشاره شده که از ابتدای تشکیل دولت‌ها وجود داشته است. این اصل از چنان اهمیتی برخوردار است که می‌توان ادعا کرد بدون وجود آن، اقتدار و حاکمیت یک کشور معنای خود را از دست می‌دهد. به موجب این اصل، کلیه جرایم ارتكابی در داخل قلمرو حاکمیت یک کشور، مطابق قوانین آن کشور قابل تعقیب، محاکمه و مجازات است، اعم از این که مرتکب آن تبعه یا بیگانه باشد (خطیبی، ۵۶، ۱۳۹۶).

۱-۲- صلاحیت واقعی

مطابق این اصل، صلاحیت دادگاه‌های یک کشور برای رسیدگی به جرم بر اساس منافع خدشه دار شده آن تعیین می‌گردد و نه بر اساس این که جرم در کدام کشور ارتکاب یافته است (میرمحمدصادقی، ۲۸، ۱۳۹۳) تقریباً همه کشورهای اتفاق نظر دارند که جرایم موضوع اصل صلاحیت واقعی، جرایمی است که علیه منافع اساسی و حیاتی کشور ارتکاب می‌یابد ولی در مورد این که مصادیق این جرایم چه جرایمی است اختلاف نظر دارند. این اختلاف نظر تا حدی است که حتی برخی کشورها اجازه استفاده این اصل را در مورد جرایم غیرعمدی هم تسری می‌دهند. حتی مشخص نبودن قلمرو «منافع اساسی و حیاتی» باعث شده است تا این اصل علیرغم بدیهی و منطقی بودن پذیرش آن، از حیث قلمرو آن و سوءاستفاده‌های احتمالی که ممکن است از آن بشود مورد انتقاد برخی از حقوقدانان قرار گیرد. در عین حال از دقت در قوانین کیفری کشورهای مختلف ملاحظه می‌شود که منظور از منافع اساسی و حیاتی از نظر آن‌ها عمدتاً «امنیت و آسایش عمومی» آن‌ها است. به عبارت دیگر آنچه امروزه در حقوق کیفری کشورها تحت عنوان «جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی» شناخته می‌شود، جرایم موضوع اصل صلاحیت واقعی قرار گرفته است (پورباقرانی، ۷۸، ۱۳۹۱).

طبق این اصل چنانچه به «منافع اساسی و واقعی» دولتی، خارج از مرزهایش صدمه وارد شود، دادگاه‌های دولت آسیب دیده می‌تواند به موضوع رسیدگی کند. در این اصل، آسیب دیده، دولت‌ها

هستند (و نه اتباع آن‌ها). «منافع اساسی» دولت‌ها هم در حقوق تعریف شده، از جمله تعرض به تمامیت ارضی، یا ایجاد لطمه به استقلال سیاسی، فرهنگی و نظامی کشور است. در سقوط هوایم‌ای اوکراینی از نظر حقوقی نمی‌توانیم بپذیریم که بر منافع اساسی دولت کانادا یا اوکراین صدمه وارد شده که دادگاه‌های این دو کشور صلاحیت رسیدگی به موضوع را داشته باشند. این اصل در برخی مواد قانون ایران منعکس شده است از جمله می‌توان به ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، اشاره کرد.

۱-۳- صلاحیت شخصی

ممکن است دولتی به استناد این که مرتکب یا قربانی جرم تبعه آن کشور باشد خود را صالح به رسیدگی به جرم بداند. بسیاری از کشورهای اروپایی معتقدند که تابعیت آن چنان ارتباط محکمی بین فرد و دولت متبوع او ایجاد می‌کند که دولت مذکور می‌تواند تبعه خود را به دلیل ارتکاب جرم در هر نقطه از دنیا به محاکمه بکشد، اما به شرط آن که عمل ارتكابی وی هم طبق قوانین کشور محل ارتکاب جرم و هم بر اساس قانون کشور متبوع جرم محسوب گردد (میرمحمدصادقی، ۲۶، ۱۳۹۳).

گرچه قاعده تابعیت، مسئله‌ای نسبتاً جدید است که در قرون اخیر مطرح شده است، اما اصل وجود قاعده تابعیت از زمانی آغاز شده که دولت‌های متعدد و مستقل وجود داشته‌اند (آل کجیاف، ۱۳۸۹، ۳۸) تابعیت رابطه سیاسی، حقوقی و معنوی هر شخص با دولتی معین است (ارفع نیا، ۱۳۸۹، ۴۹) و مقصود از دولت، شخصیت حقوقی مستقلی است که از چهار عنصر جمعیت، سرزمین، حکومت و حاکمیت مستقل تشکیل شده و از لحاظ بین‌المللی دولت‌های دیگر آن را به رسمیت شناخته‌اند (نصیری، ۱۳۹۱، ۲۷) این اصل در مواد ۷ و ۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ منعکس شده است.

تابعیت رابطه حقوقی بین شخص و یک کشور است که با خارج شدن فرد از قلمرو آن کشور گسیخته نمی‌شود. همین تداوم رابطه، سبب تداوم ارتباطات حقوقی فرد با دولت متبوع است. از آن جایی که اعمال حاکمیت دولت‌ها محدود به قلمرو مکانی آن‌ها نبوده و مبتنی بر اصول دیگری نیز تعیین می‌شود، اصل تابعیت یکی از این اصول اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده در قوانین کیفری ایران است که موجب گسترش اجرای قوانین یک کشور در قلمرو دیگر کشورها است. همانطور که پیش از این اشاره شد، گسترش قوانین در حوزه حقوق کیفری به تبع تابعیت فرد دو جنبه را شامل می‌شود. جنبه نخست «اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت بزه‌کار» و جنبه دوم «اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده» است.

علیرغم نقش محوری «تابعیت» در این دو اصل، هدف و مبنای آن‌ها کاملاً متفاوت است. برای توجیه اصل صلاحیت مبتنی بر تابعیت بزهکار سه دلیل مهم قابل ذکر است. نخست این که هر فرد در خارج از کشور خود جلوه‌ای از آن کشور محسوب و سوء شهرت یا حسن شهرت وی ارتباط نزدیکی با وجهه و اعتبار بین‌المللی دولت متبوع او دارد. بر همین اساس گفته شده است، ملیت اساسی‌ترین و مهم‌ترین مبنا برای این اصل به شمار می‌رود. چه این که واقعیتهای به نام ملیت است که افراد یک ملت را به همدیگر پیوند می‌دهد. دوم، همانطور که افراد در خارج از قلمرو کشور متبوع، مشمول حمایت‌های حقوقی و سیاسی این دولت هستند، باید در برابر نقض قوانین نیز پاسخگو بوده و مشمول رعایت باید و نبایدهای آن دولت باشند. دلیل سوم، ارتباط این اصل با یکی دیگر از اصول حقوق بین‌الملل است که در نظام حقوقی تمام کشورها پذیرفته شده و آن اصل عدم استرداد تبعه است، به این معنی که به موجب حقوق داخلی کشورها، چنانچه تبعه آن‌ها در خارج از کشور مرتکب جرمی شود و به کشور خود مراجعه نماید، از استرداد او خودداری می‌شود. اجرای عدالت اقتضاء دارد که این فرد از پیگرد کیفری مصون نباشد و اصل عدم استرداد تبعه موجب بی‌کیفر ماندن او نگردد. برای تحقق این اقتضاء راهی جز پیگرد مجرم از سوی دادگاه‌های کیفری کشور متبوع نیست.

اما جنبه دوم این اصل، زمانی موضوعیت پیدا می‌کند که اولاً کشوری که حادثه در آن رخ داده (در این جا ایران) نخواهد موضوع، مورد رسیدگی قضائی قرار گیرد یا اساساً واقعه رخ داده را قابل رسیدگی قضائی و متعاقباً پرداخت غرامت نداند. در حالی که اتفاق رخ داده نه تنها طبق حقوق ایران قابل رسیدگی است بلکه دولت ایران و مسئولان متعددی به انحای مختلف بر بررسی دقیق فنی و رسیدگی قضائی موضوع تأکید داشته‌اند. بنابراین در صورت رسیدگی موضوع توسط محاکم ایران، موضوعیتی برای رسیدگی محاکم خارجی غیر از ایران باقی نمی‌ماند. ثانیاً مطابق مواد ۹۸۸ و ۹۸۹ قانون مدنی مصوب ۱۳۱۳، اتباع ایرانی تا زمانی که به صورت قانونی «ترک تابعیت» ایران نکرده و تشریفات مقرر قانونی را انجام نداده باشند ایرانی محسوب شده و اگر تابعیت کشور دیگری را کسب کرده باشند، آن تابعیت، طبق قانون ایران به رسمیت شناخته نمی‌شود. این مقرر در بسیاری از کشورها جاری بوده و تنها مختص به ایران نیست. لذا دیدگاه دولت ایران که تابعیت کانادایی جانب‌ناخته گان دو تابعیتی ایرانی-کانادایی را به رسمیت نمی‌شناسد مبنای کاملاً قانونی و متعارف دارد و اساساً هیچ کشوری در رابطه با این جانب‌ناخته گان دو تابعیتی نمی‌تواند ادعایی داشته باشد.

۱-۴- اصل صلاحیت جهانی

برخی جرایم مانند نسل کشی از چنان وخامتی برخوردارند که ارتکاب آن‌ها نه تنها نظم عمومی محل وقوع جرم را مختل می‌کند بلکه آثار آن در فراسوی مرزها نیز به نوعی احساس می‌شود (خالقی، ۴۳، ۱۳۹۸). از منظر بین‌المللی (حقوق بین‌الملل)، منشاء صلاحیت جهانی ممکن است معاهده یا عرف باشد. معاهدات یا کنوانسیون‌های بین‌المللی به عنوان وسیله‌ای رایج و مناسب برای بیان اهداف مشترک دو یا چند کشور و پیش بینی طرق نیل به آن اهداف به کار می‌روند. به طور کلی در کنوانسیون‌های بین‌المللی، صلاحیت جهانی دولت‌های عضو کنوانسیون به یکی از دو شکل ذیل پیش بینی می‌شود: در برخی از این کنوانسیون‌ها، دولت‌های عضو، قطع نظر از محل ارتکاب، برای رسیدگی به جرایم مورد نظر کنوانسیون صلاحیت دارند و ملزم به تعقیب و محاکمه متهمین جرایم مذکور در دادگاه‌های خود هستند.

در اصل صلاحیت مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده نیز همانند اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت مرتکب جرم، مبنای اعمال صلاحیت «تابعیت» است. با این تفاوت که هدف از اعمال صلاحیت «حمایت از تبعه» است و معیار تعیین صلاحیت تابعیت قربانی جرم است نه مرتکب آن. بنابراین می‌توان گفت که «اصل صلاحیت مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده» یعنی اعمال مقررات قانونی، قضایی و اجرایی یک کشور، با هدف حمایت از اتباع خود برای رسیدگی به جرایمی که علیه اتباع مربوط در خارج از قلمرو سرزمینی آن کشور ارتکاب می‌یابد (طهماسی، ۱۳۹۶، ۱۱۷).

اصل صلاحیت مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده به منظور جلوگیری از بی‌کیفر ماندن مجرمین و به منظور پر نمودن خلأهای قانونی که مجرمین می‌توانند جهت ارتکاب جرم از آن سوءاستفاده نمایند در قوانین کشورها راه یافته است (شاکری و خان احمدی، ۷۴، ۱۳۹۵). طی این اصل دادگاه‌های یک کشور می‌توانند حوادثی که خارج از سرزمین‌شان رخ می‌دهد را رسیدگی کرده مشروط به این که یا «عامل بروز خسارت» یا «آسیب دیده» تبعه آن کشور باشد. با توجه به این که این حادثه توسط اتباع کانادایی یا اوکراینی رخ نداده پس جنبه اول، موضوعیتی ندارد.

این کنوانسیون‌ها به تنهایی قابل اجرا هستند، یعنی به طور مستقیم در کشورهای عضو قابل اجرا هستند و نیازی به تصویب قانون جداگانه‌ای برای تأیید صلاحیت پیش بینی شده در آن کنوانسیون‌ها نیست. به عبارت دیگر، به صرف تصویب یا الحاق توسط مقامات پیش بینی شده در قانون اساسی و ورود کنوانسیون به حقوق داخلی، دادگاه‌های آن کشورها می‌توانند خود را صالح به رسیدگی به جرایم

موردنظر بشناسند، بدون این که نیازی به تصویب قانونی جداگانه برای تأیید صلاحیت پیش بینی شده در آن کنوانسیون وجود داشته باشد. اما دسته دوم کنوانسیون‌هایی هستند که خود مستقیماً به نفع دولت‌ها ایجاد صلاحیت نمی‌کنند، بلکه از آن‌ها می‌خواهند که با اتخاذ تدابیر لازم یعنی وضع قانون در حقوق داخلی خود، صلاحیت جهانی خویش را نسبت به جرایم موردنظر کنوانسیون تثبیت نمایند. لذا در این کنوانسیون‌ها که تعدادشان زیاد است، صلاحیت مذکور به طور مستقیم از کنوانسیون ناشی نمی‌شود، بلکه کنوانسیون تنها دولت‌ها را ملزم به ایجاد صلاحیت برای خود می‌نماید. در نتیجه استقرار صلاحیت به نفع دادگاه‌های ملی، موکول به وضع قانون برای اعلام چنین صلاحیتی است (فروغی، ۲۳، ۱۳۸۸).

اصل صلاحیت جهانی به منظور جلوگیری از بی‌کیفر ماندن مجرمینی پیش بینی شده که اعمال مجرمانه آن‌ها همه جامعه بشری را متأثر کرده و هدف این است که چنین بزهکارانی در هیچ نقطه‌ای از جهان مأمنی برای مصون ماندن از تعقیب و مجازات پیدا نکنند. این اصل می‌خواهد که عدم اجرای صلاحیت سرزمینی در محل وقوع جرم را جبران کند و در عین حال از تکرار کیفر یک عمل پرهیزد (خالقی، ۴، ۱۳۹۸). ماده ۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بر مبنای اصل صلاحیت جهانی نگاهشده است.

۲- پیدایش حقوق بین‌الملل هوایی

با اختراع هواپیما، بحث مربوط به ماهیت حقوقی قلمرو هوایی به وجود آمد. در اوایل سال ۱۹۰۰ میلادی، «فوشی» حقوقدان فرانسوی پیشنهاد نمود که انستیتو حقوق بین‌الملل متنی را برای مقررات هوانوردی بین‌المللی تدوین کند. شاید بشود گفت که با این بحث جریان حقوقی جلوتر از فناوری به حرکت در آمده بود. در سال ۱۹۰۲ این بحث حرکت تازه‌ای کرد. انجام موفقیت آمیز اولین پرواز برادران «رایت» هوانوردی را به یک موضوع جالب آن برهه تبدیل نمود. در گذشته مقررات و قوانین ملی کشورها در این خصوص در نظر گرفته می‌شد. برای مثال در سال ۱۷۸۴ در فرانسه دستور عمومی انتظامی صادر شد که مستقیماً و منحصرأ متوجه پرواز بالن‌ها بود و مقرر می‌داشت که پروازها نباید بدون اجازه قبلی انجام گیرد (موسی زاده، ۳۲۸، ۱۳۸۹)، البته هدف از این اقدام حمایت از مردم بود.

اولین کوشش هماهنگ شده بین‌الملل برای تدوین، قبل از سال ۱۹۱۰ اتفاق افتاد، در آن هنگام بالون‌های آلمانی مکرراً از فراز قلمرو فرانسه پرواز می‌کردند. قبل از آن در کنفرانس صلح لاهه به سال ۱۸۹۹ جنبه کاملاً متفاوت هوانوردی یعنی جنگ هوایی تدوین شده بود. هواپیما که برای پرواز از منطقه‌ای به منطقه دیگر، نیاز به هوا گذشتن از قلمرو هوایی دارد، چنانچه عبور آن از قلمرو هوایی دو یا

چند کشور باشد، مسائل حقوقی تازه‌ای را پیش می‌آورد که موضوع رشته جدیدی از حقوق بین‌الملل به نام «حقوق بین‌الملل هوایی» است (اقبالی و همکاران، ۲۰۰، ۱۳۹۵). کنوانسیون ۱۹۷۱ مونترال راجع به جلوگیری از اعمال غیرقانونی علیه امنیت هواپیمایی کشوری مورد توجه قرار گرفت و با توجه به این که اعمال غیرقانونی علیه امنیت هواپیمایی کشوری امنیت اشخاص و اموال را به مخاطره می‌اندازد و بهره‌برداری سرویس‌های هوایی را شدیداً مختل و اعتماد مردم جهان را نسبت به امنیت هواپیمایی کشوری متزلزل می‌سازد، با توجه به این که وقوع این قبیل اعمال موجب نهایت نگرانی است، با توجه به این که برای جلوگیری از چنین اعمالی اتخاذ تدابیر مقتضی جهت مجازات مرتکبان ضرورت مبرم دارد، با توجه به این که تصویب مقررات تکمیلی برای کنوانسیون راجع به جلوگیری از اعمال غیرقانونی علیه امنیت هواپیمایی کشوری که در بیست و سوم سپتامبر ۱۹۷۱ در مونترال منعقد گردیده برای مقابله با چنین اعمال غیرقانونی خسونت‌آمیز در فرودگاه‌های بین‌المللی هواپیمایی کشوری ضروری است.

۳- مسؤل تحقیق بررسی سقوط هواپیما

دستورالعمل‌های پذیرفته شده بین‌المللی در مورد چگونگی تحقیق در مورد سانحه هوایی در کنوانسیون هواپیمایی بین‌المللی، معاهده بین‌المللی که توسط اعضای سازمان بین‌المللی حمل و نقل هوایی ایالات متحده آمریکا امضاء شده، ارائه شده است. در این پیمان تصریح شده است که تحقیق توسط کشوری که در آن تصادف شده صورت می‌گیرد. در این مورد، ایران است. اما تحقیقات مربوط به تصادفات تقریباً همیشه همکاری می‌طلبد از بازرسان کشورهای که هواپیما در آن ثبت شده است، جایی که شرکت هواپیمایی مستقر است، جایی که طراح هواپیما مستقر است و هواپیما در آن جا مونتاژ شده است همگی ممکن است نقشی نیز داشته باشند. سازمان هواپیمایی کشوری و شرکت فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (تهران) چه مسئولیتی در این حادثه دارند؟

در دنیا، برای حمل و نقل هوایی بین‌المللی (اعم از کالا یا مسافر) معاهده‌ای بین‌المللی وجود دارد به نام کنوانسیون ورشو که در سال ۱۹۲۹ میلادی به تصویب چندین کشور رسید. این کنوانسیون شش مرتبه اصلاح شده و آخرین اصلاحیه در شهر مونترال کانادا در سال ۱۹۹۹ بوده است. در حادثه هواپیمای اوکراینی خوشبختانه همه کشورهای ذی‌نفع، عضو این کنوانسیون هستند از جمله ایران که در سال ۱۳۶۴ شمسی به این کنوانسیون پیوسته است. این کنوانسیون بیشتر ناظر بر شرایط و مسئولیت‌های متصدیان حمل و نقل هوایی اعم از کالا و مسافر است. نکته‌ای در این کنوانسیون هست مبنی بر آن که در هر

کشوری نهادی وجود دارد که به عنوان کشور مقصد یا مبدأ، مسافرت‌های هوایی را به عنوان فرودگاه اداره می‌کنند. در این حادثه و در ایران، سازمان هوایمایی کشوری و شرکت زیرمجموعه این سازمان یعنی شرکت فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (تهران) مسئولیت مستقیم اداره فرودگاهی را داشته که هوایمای ۷۵۲ اوکراین ایرلاین از آن جا و در حالت فوق‌العاده جنگی پرواز کرده است و بعد از هفت دقیقه سرنگون شده است. لذا سازمان هوایمایی کشوری ایران و شرکت فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (تهران) مستقیماً می‌توانستند تمام پروازها را در آن شرایط لغو کنند و به این هوایما اجازه پرواز ندهند.

لذا از این منظر و مطابق کنوانسیون ورشو، موضوع قابل بررسی است. تفاوت مسئول دانستن سازمان هوایمایی کشوری ایران با عدم مسئول دانستن آن، در میزان خسارات پرداختی به بازماندگان حادثه هویدا خواهد شد. اگر سازمان هوایمایی کشوری را قانوناً مقصر بدانیم، این سازمان مطابق کنوانسیون ورشو وجهی معادل یکصد و بیست و پنج هزار فرانک سوئیس به ازای هر فرد متوفی باید خسارات پرداخت کند. در غیر این صورت، به فرض این که پدافند هوایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی یا یک شخص در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مسئول حادثه باشد، موضوع از شمول کنوانسیون ورشو خارج و تابع قوانین داخلی ایران خواهد بود و در این حالت به هر فرد متوفی یک دیه کامل پرداخت خواهد شد.

اگر کانادا یا هر کشور دیگری تصمیم به اعمال حقوق بین‌الملل برای جلب عدالت برای شهروندان خود در این مورد بگذارد، ایران به احتمال زیاد از ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد که حق دفاع از کشورهای عضو را تأیید می‌کند، استناد خواهد کرد. در این مورد سوال دفاع از خود به وجود می‌آید زیرا شلیک پرواز ۷۵۲ اندکی پس از تشدید شدت تنش‌ها میان آمریکا و ایران (البته در خارج از خاک ایران) رخ داد: آمریکا به تازگی قتل هدفمند را با حمله هوایماهای بدون سرنشین در بغداد انجام داده است. فرمانده نیروی قدس سردار سلیمانی و ایران با شلیک موشک‌های کروز به پایگاه‌های آمریکایی در عراق واکنش نشان داده بود.

۴- دادگاه صالح رسیدگی کننده به موضوع هوایمای اوکراینی

طبق ماده ۳ قانون هوایمایی کشور مصوب ۱۳۲۸ که مهم‌ترین منبع قانونی درباره مقررات هوایمایی ایران است: دولت حق حاکمیت مطلق و انحصاری در فضای بالای خاک کشور و بالای آب‌های ساحلی را دارد. طبق کنوانسیون توکیو در خصوص جرائم داخل در صلاحیت هوایما: دولت ثبت‌کننده هوایما یعنی دولتی که هوایما در تابعیت آن ثبت می‌شود صالح به اعمال صلاحیت نسبت به جرایم و رفتارهای

واقع شده در هواپیما می‌باشد. منظور از هواپیما هم صرفاً هواپیمای در حال پرواز می‌باشد. طبق کنوانسیون مونترال هواپیمایی در حال پرواز محسوب می‌شود که مشمول قاعده «درهای بسته» گردد. طبق این قاعده زمانی که یک هواپیما درهای خود را می‌بندد حتی وقتی که روی زمین است تا زمانی که فرود می‌آید و درب‌های آن گشوده نشده در حال پرواز محسوب می‌گردد.

طبق ماده ۳۱ قانون هواپیمایی کشور مصوب ۱۳۲۸ نیز جمهوری اسلامی ایران در سه مورد صالح به رسیدگی می‌باشد هرچند هواپیما در تابعیت ایران نباشد: جرمی که محل انتظامات یا امنیت عمومی ایران باشد. متهم یا مجنی علیه تبعه ایران باشد. هواپیما بعد از وقوع جرم در ایران فرود بیاید. تمام موارد بالا شامل جرائمی می‌شد که داخل هواپیما رخ می‌داد مانند اخلال در امنیت پرواز یا خرابکاری در تأسیسات یا اعمال تروریستی لیکن چون پرتاب موشک در خارج از هواپیما رخ داده است به نظر می‌رسد که مورد از موارد اعمال صلاحیت سرزمینی دولت ایران می‌باشد که طبق قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ هر گاه قسمتی از جرم یا نتیجه آن در قلمرو حاکمیت ایران واقع شود در حکم جرم واقع شده در جمهوری اسلامی ایران است. بر همین اساس دادگاه رسیدگی به سانحه پرواز شماره ۵۷۲ اوکراینی با حضور متهمان، شکات، خانواده جانباخته گان و وکلای آن‌ها به ریاست «ابراهیم مهرانفر» در دادگاه نظامی استان تهران، برگزار شد.

نتیجه

پرواز شماره ۷۵۲ هواپیمایی بین‌المللی اوکراین یک پرواز مسافربری متعلق به هواپیمایی بین‌المللی اوکراین از مبدأ تهران به مقصد کی‌یف اوکراین بود که هدف شلیک پدافند هوایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی قرار گرفته و ساقط شد. این هواپیما در هجدهم دی ۱۳۹۸ (هشتم ژانویه ۲۰۲۰) ساعت ۶: ۱۹ صبح، اندکی پس از برخاستن از فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) هدف دو موشک قرار گرفت که به فاصله بیست و چهار ثانیه از سامانه موشکی تور پدافند هوایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی شلیک شدند و کمی بعد این هواپیما در نزدیکی شاهدشهر استان تهران سقوط کرد. همه یکصد و هفتاد و شش سرنشین این پرواز جان باختند. سقوط هواپیمای اوکراینی تنها چند ساعت بعد از «انتقام سخت» ایران از آمریکا رخ داد، یعنی زمانی که سپاه پاسداران انقلاب اسلامی اعلام کرد در پاسخ به حمله هوایی آمریکا و به شهادت رساندن سردار «قاسم سلیمانی» و همراهان وی در فرودگاه بین‌المللی بغداد، به پایگاه هوایی عین‌الاسد که مقر نیروهای آمریکایی در کشور عراق بوده است، پانزده موشک شلیک کرده است. ابتدا گمان می‌رفت سقوط هواپیمای اوکراینی بر اثر نقص فنی بوده است اما بعد از سه روز ستاد فرماندهی کل نیروهای مسلح

در بیانیه‌ای ضمن عرض تسلیت و اظهار همدردی با خانواده‌های داغدار هم‌وطن و جان‌باختگان اتباع سایر کشورها، اعلام کرد که اشتباه انسانی پدافند هوایی یکی از مراکز حساس نظامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی باعث شلیک موشک به این هواپیما و سقوط آن شده است.

در جواب به سوال پژوهش که «آیا از نظر حقوقی، دادگاه‌هایی غیر از دادگاه‌های ایران صلاحیت رسیدگی به این دعوی را دارند؟» با بررسی مبانی حقوقی صلاحیت‌های دادگاه‌ها، مشخص شد که اساساً موضوعیتی برای ورود دادگاه‌های کشوری، غیر از ایران به موضوع پرداخت غرامت بازماندگان (حتی غیرایرانی) وجود نداشته و ادعاهایی با این مضمون که دادگاه‌های کشوری غیر از ایران قصد رسیدگی به این موضوع را دارند، با معیارهای معتبر و متعارف حقوقی در سطح بین‌المللی هم خوانی ندارد و چنانچه هر کشور دیگری غیر از ایران، به موضوع ورود قضائی کند با توجه به مبانی مطرح شده در این نوشتار، احکام صادره، در ایران شناسایی و اجرایی نشده، همچنین با مانع معتبر بین‌المللی مصونیت دولت‌ها در برابر آرای محاکم دولت دیگر مواجه خواهد شد.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانتداری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردیده است.

تعارض منافع: تعارض منافع در این مقاله وجود ندارد.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی نگارش یافته است.

منابع

- آل کجیاف، حسین، ۱۳۸۹، **بایسته‌های حقوق بین‌الملل خصوصی**، تهران، انتشارات جنگل جاودانه.
- ارفع نیا، بهشید، ۱۳۸۹، **حقوق بین‌الملل خصوصی**، تهران، انتشارات بهتاب.
- اقبالی، میثم؛ مفتاحی، عباس؛ قبری، بیتا، ۱۳۹۵، بکارگیری هوایمی غیرنظامی در عملیات تروریستی و تلاش جامعه بین‌المللی در مقابله با آن، **فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی**، شماره ۵.
- پوربافرانی، حسن، ۱۳۹۱، تحول اصل صلاحیت واقعی در لایحه جدید مجازات اسلامی با نگاهی تطبیقی، **فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی**، شماره ۵۸.
- خالقی، علی، ۱۳۹۸، **جستارهایی از حقوق جزای بین‌الملل**، چاپ ششم، تهران، انتشارات حقوقی شهر دانش.
- خطیبی، عبدالکریم، ۱۳۹۶، تحلیل و بررسی ماده ۳ قانون مجازات اسلامی، **ماهنامه دادرسی**، شماره ۱۲۲.

- شاکری، ابوالحسن و خان احمدی، حسن، ۱۳۹۵، بررسی صلاحیت دادگاه‌های ایران نسبت به جرائم تبعه غیرایرانی علیه ایرانی در خارج از ایران (صلاحیت شخصی منفعل در حقوق ایران)، **پژوهش حقوق کیفری**، شماره ۱۶.
- فروغی، فضل الله، ۱۳۸۸، منشاء و ماهیت حقوقی اصل صلاحیت جهانی، **فصلنامه مطالعات حقوقی**، شماره ۳.
- طهماسبی، جواد، ۱۳۹۶، اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت بزه‌دیده در قوانین کیفری ایران، **مجله حقوقی دادگستری**، شماره ۹۷.
- میرمحمدصادقی، حسین، ۱۳۹۳، **حقوق جزای بین‌الملل**، چاپ پنجم، تهران، انتشارات میزان.
- موسی زاده، رضا، ۱۳۸۹، **بایسته‌های حقوق بین‌الملل عمومی**، چاپ چهاردهم، تهران، انتشارات میزان.
- نصیری، محمد، ۱۳۹۱، **حقوق بین‌الملل خصوصی**، تهران، انتشارات آگاہ.

قوانین

- قانون مدنی مصوب ۱۳۱۳
- قانون هواپیمایی کشور مصوب ۱۳۲۸
- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰
- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲